

Др Ивана Иванић и др Светлана Томин

ЈЕРОМОНАХ МАКАРИЈЕ, ЦЕТИЊСКИ И ВЛАШКИ ШТАМΠΑР – ПИТАЊЕ ИДЕНТИТЕТА

Око биографских података јеромонаха Макарија, чија делатност је кључна најпре за јужнословенско ћирилско, потом за влашко штампарство, постоје различита становишта и у српској и у румунској науци. Основно питање тиче се његовог идентитета, односно, да ли је реч о истом Макарију, за шта постоје аргументовани докази у науци, или о две различите личности са истим монашким именом. Циљ рада јесте да ову аргументацију размотри и кроз представљање релевантне српске и румунске литературе покаже око чега постоји сагласност, а које су главне тачке неслагања.

Кључне речи: јеромонах Макарије, штампар, Црнојевића штампарија, Влашка штампарија, Октоих.

Макарије, који је штампао прве јужнословенске ћириличке књиге, у науци је представљен као „управник Штампарије Црнојевића“ (Радоличић 1963: 283), мајстор и технички уредник (Немировски 1996: 231), главни штампар у штампарији Ђурђа Црнојевића (Пузовић 2011: 754), а његова улога је сагледавана и у много ширем контексту: Макарије је у штампарији „био главна личност, идејни творац посебног графичког израза, уметник, практичар, човек, једноставно, без чијег удела она не би била то што јесте“ (Маринковић 1988: 219); Био је монах, „али и уметник, графичар, дизајнер посебног типа ћириличких слова“ (Маринковић 1988: 220); „У штампању цетињских инкунабула, он је био приређивач, уредник, технички уредник и јамачно коректор. Он је приредио за штампање рукопис текстова“ (Чурчић 1995: 26). У најкраћем, реч је о првом ћириличком штампару на јужнословенском простору, који је у штампарији Ђурђа Црнојевића на Цетињу штампао српкословенске књиге (Пешикан 1994: 137).

Као године Макаријевог рођења и смрти наводе се око 1463. и после 1533. (Радолић 1962: 15). Када је реч о пореклу, пресудну улогу у закључивању одиграло је одређење „от Чрније гори“ које је сам навео. Први запис о Макарију и његовом деловању јесте предговор у *Окѣоих ѣрвоѣласнику*,

који је довршен 4. јануара 1494. године: „Повеленијем господина ми Ђурђа Црнојевића аз Христу раб свештеноинок Макарије рукоделисах сије“. У поговору исте књиге потписао се као „смерени свештеник мних Макарије од Чрније Гори“. У поговору цетињског *Псалтира с њоследовањем* из 1495. године стоји: „мних Макарије од Чрније Гори“.

Бавећи се анализом акценатских знакова у Макаријевим записима, Виктор Савић је закључио да је он, у ствари, дошао из Херцеговине, а да „Црна гора“ представља место његовог монашког деловања (САВИЋ 2012б: 159). Као објашњење за Макаријево одређење „от Чрније гори“ које је сам себи дао у поговорима *Окѡиоиха* и *Псалтира*, навео је: „Осим што смо анализом његова изговора закључили да је Макарије, највјероватније, Херцеговац, мора се истаћи да је за монахе небитно навођење поријекла [...] Црну гору, пак, треба схватити као мјесто Макаријева успона као монаха, мјесто његова подвизавања Карактеристичан је топоним ‘горе’ као отшелничког станишта, који, стога, није случајно привезан уз Макаријево име [...] *Црна гора* је простор Макаријево монашке дјелатности, као што је *Зетѡа* простор Ђурђево и Вавилине надлежности“ (САВИЋ 2012б: 168–169).

У вези са Макаријевим образовањем, везаним за штампарску вештину, претпоставља се да га је могао стећи у Венецији (РАДОЉИЋ 1962: 15; ЧУРЧИЋ 1995: 26), можда код Которанина Андрије Палташића (НЕМИРОВСКИ 1989: 62). Конкретније, наводи се могућност да га је Иван Црнојевић, Ђурђев отац, као вештог писара послао у Венецију да изучава типографски занат (ПУЗОВИЋ 2011: 754). И румунски научници слажу се да је Макарије технологију штампања књига научио у Венецији. У румунској историографији помиње се канцеларија чувеног Алда Мануција Старијег (DUMITRESCU 1970: 29; МИОС 1963: 438), у којој је Макарије био задужен, а временом постао и саветник за „словенски језик и био рецензент-уредник текстова и надзорник у штампарији“ (MOLIN – SIMONESCU 1958: 1017). Николае Јорга навео је да је Макарије у Венецији научио да *барѡа са словима* (1928: 130), а Вениамин Микле да је савладао „технику слагања слова и вероватно био главни штампар словенске секције“ (2008: 36).

За разлику од Макаријевог цетињског периода, даља његова судбина, и то у трајању од десетак година, „прилично је неизвесна“ (ПУЗОВИЋ 2011: 754). Вероватно је, пред турском опасношћу, са Ђурђем Црнојевићем напустио Зету 1496. године (ГРКОВИЋ-МЕЉОР 1996: 25; НЕМИРОВСКИ 1996: 232).

Претпоставка Ђорђа Сп. Радојичића јесте да је јеромонах Макарије, после престанка са радом цетињске штампарије, отишао у Венецију да пронађе посао, где га је упознао Максим Бранковић, будући владика Максим, и повео са собом најпре у Срем, потом у Влашку (РАДОЉИЋ 1962: 15). О Венецији као месту сусрета Макарија и Максима Бранковића писао је још Иларион Руварац. Претпоставио је да је Максим Бранковић, боравећи у Венецији, тамо обишао своју рођаку Јелисавету, жену зетског господара Ђурђа Црнојевића, где је могао да сретне Макарија (РУВАРАЦ 1893: 36). Ђурађ Црнојевић и Максим Бранковић, наиме, били су синови двеју рођених се-

стара, Гојсаве и Ангелине (РАДОЈЧИЋ 1956а: 180). У светлости ове чињенице могућно је повезати Макарија и Максима Бранковића и њихов каснији долазак у Влашку. Да је војвода Радул, на Максимов предлог, наложио Макарију да оснује штампарију, сматра Радојичић (1971: 23).

Постоји и теза у науци да је влашки војвода Радул довео не из Венеције него „по свој прилици [...] са Цетиња и Србина Макарија, ради штампања црквених књига“ (БАРБУЛЕСКУ 1908: 110; Видети и: ГРУЛИЋ 1906: 4; ПОМЕНИК МАНАСТИРА КРУШЕДОЛА 1996: 5). Први научник и историчар који се у румунској литератури детаљно бавио, али и изнео тврдњу о доласку Макарија из Зете у Влашку, јесте Александру Одобеску (1834–1895). Он наводи да је монах Макарије заправо „мајстор са Цетиња који је водио прву штампарију код нас“ (ОДОБЕСКУ 1967: 160). Иако већина историчара прихвата његове ставове (НОДОȘ 1902; ПРОСОПОВИЋИ 1922; IORGA 1928; GIURESCU 1958), постоје и они који сматрају да је Одобеску располагао недовољним бројем извора када је писао о доласку Макарија у Влашку, али не наводе о којим изворима је реч (МАНОЛАСНЕ 1955; MOLIN 1970; MICLE 2008).

У сваком случају, до тада су на простору данашње Румуније постојале само рукописне књиге, све док *професор* Макарије (*profesorul Macarie*) (BOGDAN – MICU 2008: 8) није у Влашку донео ново достугнуће – штампарство. Био је вешт у ливењу металних слова, гравирању цвећа, прављењу украса од дрвета, али и у свему што је било повезано са штампањем књига (MOISIL 1937: 22). Макарије је у Влашку донео ручну пресу, торбице са словима, калупе за ливење слова, разне украсе и „фронтисписе“ изрезбарене у дрвету (FORTUNESCU 1924: 7–12). Панаитеску (1939: 22) износи чињеницу да није било тешко пренети најосновније ствари за потребе једне штампарије, будући да све може стати у једну већу торбу или ковчег-кофер средње величине. Јорга износи исте тврдње, с тим што додаје и податак да је Макарије у торби понео цветне иницијале изрезбарене у дрвету и вешто исплетене корице књиге, у којима се види млетачки утицај и порекло (1925: 138).

Јорга наводи да је јеромонах Макарије, вероватно на позив Максима Бранковића, дошао у Влашку (1928: 130), док Шербанеску тврди да је поред Максима и Радул Велики имао велики утицај на одлуку да Макарије дође у Влашку и помогне око штампања књига (1963: 311–312). С друге стране, постоји и тврдња да скромни монах Макарије није на позив Максима Бранковића дошао у Влашку, већ да се, бежећи од Турака, нашао у Влашкој и тамо отворио пут графичкој уметности (PUȘCARIU 1930: 52; PANAITESCU 1939: 17; GIURESCU 1958: 375; TEODORESCU 1959: 408). Влашка је за њега било најсигурније место на којем је могао да настави са својим активностима (PUȘCARIU 1930: 130), што је, према Паинтескуу, повезано са сеобама српског народа од средине XV века надаље, све до почетка XIX века (1939: 12). Према једној тези у Трговиште су дошли мајка Максима Бранковића, монахиња Ангелина, затим млади Соломон Црнојевић и други њима блиски људи, међу којима и јеромонах Макарије. Дошли су из Венеције, где су се склонили после отоманске инвазије 1496. године (IGNAT 2015: 4).

За разлику од владике Максима, који је напустио Влашку отприлике 1509. године (РАДОЛИЧИЋ 1956а: 180), Макарије се јавља у улози штампара првих влашких књига – *Служабника* (1508), *Окѿоиха* (1510) и *Четворојеванђеља* (1512). Штампарао их је по налогу Радула Великог, тадашњег владара. Будући да место штампања није назначено, у расправама се највише помињу следећа места: Трговиште и манастири Деалу, Куртеа де Арђеш, Снагов и Бистрица (СІОРОГАР 2012: 298). Александру Одобеску је 1860. године пронашао седам *Служабника* и два примерка *Четворојеванђеља* у манастиру Бистрица (ЕŞАНУ – ЕŞАНУ 2014: 27). Каснија штампарска активност у овом манастиру, међутим, није позната, ни у једном Макаријевом издању не помиње се ни име бојара породице Крајовешти, што доводи у питање Бистрицу као место штампања (РАНАИТЕСКУ 1939: 23). Заправо, у *Служабнику* наилазимо на име Михнеа Лоши на почасном месту, који је заслужан што је штампање приведено крају (СЛАРА 2009: 194). Због тога се надаље претпоставља да је место штампања било Трговиште – који неки називају престоницом¹ – јер је ту постојао обновљени манастир Деалу, чији је Радул био ктитор. Остали монаси, *ѿознаваоци књиѿа* (*ştiutori de carte*) који су се налазили у овом манастиру могли су да помогну Макарију. Касније је манастир Деалу и постао штампарски центар. Већина научника прихватила је наведену хипотезу, укључујући и Бијануа и Ходоша, који су први обрадили списак румунских штампаних књига (СЛАРА 2009: 204). Питање места штампања свакако и даље остаје отворено, јер постоји и могућност да је Макарије штампао књиге у манастиру Снагов, у којем је живела монахиња Еупраксија, мајка Радула Великог. Ктитор овог манастира био је Њагоје Басараб (РАНАИТЕСКУ 1939: 24).

Постоји и теза да је *свешћеник Макарије* (*preotul Macarie*), након што се настанио у Мунтенији, добио задатак од Радула Воде да организује штампарију, отишао у Венецију са рукописима, где је излио слова према графици ових рукописа или је припремио калупе за ливење слова (СЛАРА 2009: 197).

Макаријеве књиге биле су дистрибуиране широм данашње румунске територије, јужно од Дунава, у Бугарску и Србију, а вероватно и у Русију² и Украјину. Једнако важан је био и утицај који је Макаријево штампање књига имало не само у данашњој Румунији, већ и у целој југоисточној Европи. На овим просторима, изузев *Четворојеванђеља* које је штампао јеромонах Лаврентије у Букурешту, током целог XVI века није објављено ниједно *Четворојеванђеље* на којем не би био видљив Макаријев утицај (Горажде, Рујан, Београд) (СЛАРА 2009: 205).

¹ Престонице су у то време биле и Трговиште и Букурешт, владари су боравили у оба града подједнако (РАНАИТЕСКУ 1939: 24).

² Познато је да се многи примерци налазе у приватним колекцијама у Русији. Потврђено је да руски колекционар Шчукин у својој колекцији има више примерака Макаријевих дела (ЕŞАНУ – ЕŞАНУ 2014: 27).

Главно питање око ког не постоји сагласност у науци тиче се идентитета два Макарија. Да ли је, наиме, влашки Макарије исто лице са Макаријем из штампарије Црнојевић?

Како наводи Е. Љ. Немировски, идентичност цетињског и влашког Макарија установили су 1822. године К. Ф. Калајдович и П. И. Кепен (Немировски 1989: 40). И. Руварац је своју идентификацију Макарија из цетињске с Макаријем из влашке штампарије поткрепио мишљењем Шафарика и Каратајева (Руварац 1893: 25, 27. Видети и: PANAITESCU 1968: 31–32), што су прихватили Ђ. Сп. Радојичић (РАДОЉИЋ, 1956б: 20), као и још неки проучаваоци ове теме (É. TURDEANU 1985: 10, 12; ERICH 2010: 1155. Преглед литературе о овом питању: Радојичић 1938: 151–155).

Према једној групи научника није реч о цетињском Макарију, него о Макарију, митрополиту угро-влашким, који је седиште угровлашких митрополита пренео из Арђеша у Трговиште. Радојичић је као заговорнике ове тезе навео Е. Пика, А. Јацимирског и Ксенопола: „Из Снегарова видим да су ту претпоставку примили и други румунски историци“ (Радојичић 1938: 155. О идентитету Макарија 136, 151–156). Од румунских истраживача А. Греку је тврдио да штампар и митрополит Макарије нису иста личност (РАДОЉИЋ 1971, 24).

Укратко, једни истраживачи ове теме сматрају да је цетињски Макарије своју делатност наставио у Трговишту и тако постао први румунски штампар, док други тврде да је румунски Макарије потпуно друга личност, само са истим монашким именом. „Поборници оба мишљења сматрају да је из Трговишта пред крај живота отишао из Влашке у Хиландар, где је постао игуман“ (Пузовић 2011: 754).

Када се говори о различитим приступима питању идентитета треба имати на уму констатацију Боривоја Маринковића да: „У прејако исполизованим тренуцима друштвених збивања у појединим раздобљима, нарочито нама непосредно блиским, Макарије се, повремено, сматрао Македонцем, Бугарином, Румуном!“ (Маринковић 1988: 220). Иако неки савремени аутори овом питању прилазе с дозом опреза, не опредељујући се у погледу личности првог румунског типографа (Грковић-Мелџор 1996: 26), са доста разлога верује се да је цетињски Макарије своју штампарску делатност наставио у Румунији (Пешикан 1994: 138). Ово мишљење преовлађује у словенској, румунској и српској инкунабулистици (Синдик 1995: 12).

У заговорнике тезе о постојању два Макарија спадао је и Ватрослав Јагић, који је став да цетињски и влашки Макарије нису иста личност образложио на следећи начин: У влашким издањима Макарије не каже да је из Црне Горе „гђе би то имало још више смисла, него кад је он био у Црној Гори“ и постоји разлика у словима (Ровински 1895: 282). Осим тога, црногорска издања показују очигледан италијански утицај, док влашка имају источно-византијске изворе. Прве влашке штампане књиге, у техничком погледу, савршеније су од црногорских (Немировски 1996: 232).

Иако се не може узети као валидан доказ, треба напоменути да се део истраживача позива на чињеницу да се Макарије у Црној Гори и Макарије у Влашкој различито потписују. У томе виде потврду да није реч о истим особама. Поред тога, Макарије из Црне Горе користи глагол *рукоделиѣи*, А Макарије из Влашке глагол *ѣрудиѣи*. Даље, поговор у *Служабнику* на основу њиховог става има недоследности у садржају у односу на *Окѣиох ѣрвоѣласник* из 1494, као и другачији начин рачунања времена (SIMEDREA 1970: 606).

Присталице става о два различита Макарија позивају се на разлике између цетињских и влашких издања, уочене у слогу, који је у влашким издањима крупнији и резан с друкчијег калиграфског узорка, без утицаја италијанског ренесансног писма и без уоквирених ренесансних иницијала. Поред тога, редакција у влашким издањима није српска, него средњебугарска, са употребом јусова и дебелог јера. Ове разлике, међутим, могу да се објасне прилагођавањем средини и жељама донатора (Пешикан 1994: 138–139; Олар 1994: 106). Надежда Синдик подсећа на чињеницу да је у вишевековној словенској писаној традицији не мали број писара преписивао, по наруџбини, двома редакцијама, различитим правописима и типовима писама, зависно од врсте нарученог текста. Због тога за образованог и школованог Макарија свакако није био проблем служење средњебугарским изводом и његовог одабирања за штампање нарученог издања, или пак, преношење са српкословенског на средњебугарски (1995: 9). „Различите редакције старословенског језика функционисале су као варијанте црквенословенског језика, јединственог у културном ареалу Pax Slavia Orthodoxa, а познато је да су за предлошке у средњем вијеку узимани и текстови писани другим редакцијама или је књига писана једном редакцијом допуњавана и исправљана другом“ (Грковић-Мелџор 1996: 27).

Наука је, дакле, одговорила на разлоге за постојање крупних разлика између цетињских и влашких издања, пре свега у ликовној типографској обради и језику на коме су ове књиге штампане (Савић 2012а: 103).

С друге стране, понуђени су веома убедљиви докази у прилог идентитета цетињског и влашког Макарија:

Временско подударење доласка владике Максима Бранковића у Влашку и појаве прве влашке штампарије

Када је реч о боравку владике Максима Бранковића у Влашкој, где је дошао на позив војводе Радула, може се говорити о његовим крупним заслугама на плану црквене организације. Сматра се да је Радул поверио Максиму положај влашког митрополита, као и задатак да организује црквени и монашки живот (Гамулеску 1992: 8). Година Максимовог доласка у Влашку у науци није тачно утврђена, креће се од 1502. до 1506 (Томин 2007: 37). Према

румунској и српској литератури Максим се налазио на положају влашког митрополита од 1505. до 1509. године (Томин 2007: 38). Управо тада долази до појаве првих румунских књига, које је, по налогу угровлашких војвода штампао „смерени мних и свештеник Макарије“ (1508) односно „Христу раб свештеноинок Макарије“ (1510 и 1512) (Пешикан 1994: 138).

Помен Светог Симеона и Светог Саве

Панаитеску је приметио да се у *Служабнику* из 1508. године помињу Свети Сава и Свети Симеон (Олар 1994: 106), што је важан доказ у прилогу тезе да је Макарије дошао из српске средине (Грковић-Мелџор 1996: 27), као и о чврстим везама влашких војвода са српским деспотима и српском црквом (Олар 1994: 107). Група научника која је следила Панаитескуове идеје, потврдила је да „не постоји разлог да Макарије, ако би био пореклом из Влашке, помиње два српска светитеља, Симеона и Саву, за време проскомидије“ (BRANIŠTE 1963: 382).

Поговор у влашком Октоиху

И предговор у цетињском *Октоиху њрвојласнику* и поговор у влашком *Октоиху* писао је свакако Макарије, што је констатовао још Панаитеску. Текстови су готово идентични, постоје само незнатне разлике (Олар 1994: 109). Поговор у влашком *Октоиху* представља парафразу и редакцијску транскрипцију предговора из цетињског *Октоиха њрвојласника*, док је склоп текста исти (Пешикан 1994: 139). Ово представља „један од главних“ (Синдик 1995: 7), односно један од „најозбиљнијих доказа“ да је заиста реч о истој личности (Грковић-Мелџор 1996: 27).

Језичком и правописном анализом записа као изворних састава на првим цетињским и влашким штампаним издањима бавио се Виктор Савић. На основу неких карактеристичних језичких и правописних црта које се јављају у обе групе записа, између којих постоје препознатљиве везе, закључио је да је и зетском и влашком Макарију матерњи језик био српски (Савић 2012а: 103). У влашким записима јавља се низ типичних српских и српкословенских црта, удвојени јерови као особено обележавање изговорног (односно вокализованог) полугласника, екавска вредност јата, сувишна употреба назала, изостављање назала (Савић 2012б: 173). У систему надредних знакова нема редно-надредног пајерка, а остали надредни знаци су наслеђени из цетињске штампарије, без периспомене (Савић 2012б: 174). Српски акценатски систем коришћен је, дакле, у влашким записима, „што чини поуздану потврду о српском пореклу влашког штампара Макарија“ (Савић 2012а: 104).

Три химнографа

У цетињском *Окѣиоиху ѿеѣиоїласнику* и у влашком *Окѣиоиху* налази се илустрација са ликовима три мелода (Свети Јосиф, Свети Теофан, Свети Јован Дамаскин) и црквом у позадини (ПЕШИКАН 1994: 138–139), на шта је скренуо пажњу још Радојичић (1952: 76–77). Већ на први поглед илустрација у влашком *Окѣиоиху* подсећа на ону у цетињском, иста тема обликована је скоро на исти начин. Мелоди су представљени испред цркве манастира у којем је извршено штампање, Цетиња, односно Трговишта, да је у питању влашки тип цркве сведочи њен облик (МЕДАКОВИЋ 1958: 173).

Овом мишљењу супротставља се Владимир Симић, наводећи да је реч о једном од „символичких елемената, који доприносе основној идеји дрворезне композиције – слављењу цркве као Божије творевине“ (2016: 169). С друге стране, Симић уочава сличност са основним контурама дубровачке катедрале и помишља да је она могла да послужи као узор мајстору који је извео ову композицију (2016: 169).

У румунској науци наглашено је да се у *Окѣиоиху* појављују по први пут људске фигуре, као и да представљени манастир има сличан торањ, улаз и архитектуру као манастир Деалу. Панаитеску је приметио да је позадина украшена мотивима који представљају грожђе, а да је манастир Деалу познат као „Свети Никола из винограда“ (PANAITESCU 1939). Графичко непредстављање све три куле које има Деалу последица је тешкоћа са којима се Макарије вероватно суочавао, као што су лоше познавање перспективе или мали простор плоче за гравирање (ERICH 2003: 88–89).

Изглед влашких књига

На сличност цетињских иницијала са онима у Макаријевим влашким издањима указано је у литератури. За заставице из *Служабника*, као и за иницијална слова, нађена је веза са српском рукописном и штампарском традицијом (МЕДАКОВИЋ 1958: 172). И орнаментика *Четвороројеванђеља* има сличности са цетињским књигама (МЕДАКОВИЋ 1958: 173). Макарије је у централном пољу крста оставио слободно место за стављање хералдичког знака: у цетињском *Псалтиру* двоглавог Црнојевићевог орла, у влашком *Четвороројеванђељу* врану са круном и крстом у кљуну (МЕДАКОВИЋ 1958: 174). „Макарије уноси у румунску штампу декоративне елементе српских рукописних књига, па чак и оне које је већ једном употребио радећи на Цетињу“ (МЕДАКОВИЋ 1958, 177). Да је Макарије донео у Влашку неке своје књиге из цетињске штампарије, које су влашким дрворесцима служиле за узор, види се из израде графичког клишеа (Ђурић 1970: 507). „Влашки сликари су, међутим, одбацили све оно што је подсећало на ренесансу и умјетност Запада“ (Ђурић 1970: 507).

Као аргумент у прилог идентичности цетињског и влашког Макарија јесте један, у српској литератури потпуно непознат податак. Макарије се, наиме, појављује као први игуман манастира Бистрица, где је организовао рад библиотеке и управљао школом³ (PĂCURARIU 1994: 421–422). Олтеанска Бистрица била је много ближа цетињском крају у Црној Гори (Макаријево порекло и стара штампарија), него Трговиште или манастир Деалу, те се претпоставља да је он прво овде дошао (IGNAT 2015: 6). Манастир је за време Макарија био чувени центар словенске културе, духовности и писане речи (MICLE 2008), манастирску школу даровали су влашки господари (ROLLER 1952: 436). До културног и привредног процвата дошло је под мудрим руководством игумана Макарија јеромонаха (MICLE 2008). Уколико цетињски Макарије није истоветан влашком Макарију, поставља се питање због чега је за време игумана Макарија манастир Бистрица⁴ био центар словенске културе и духовности, у који су долазили монаси са наших простора?

Врло важно помињање Макарија и његовог ученика Андреја налазимо и у књизи *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie – Поуке Њагоја Басараба свом сину Теодосију*. Њагоје Басараб оставио је потомству два споменика изузетне вредности, један у области архитектуре – велику епископску цркву у Куртеа де Арђешу, а други у области књижевности – *Поуке*. Ова књига, прави паранетички рад, написана је пред крај владавине Њагоја Басараба (1512–1521) на словенском језику⁵. Преведена је крајем XVI века на грчки, а затим, на румунски језик 1843. године. У књизи је цело једно поглавље посвећено Макарију: *Књиџа војводе Њагоја кир владици Макарију и дружим иџуманима и јеромонасима и свешћенима и свом клиросу, када су сачинили ѿо друји иџи у манастџиру Арђеш, ѿосѿођу Њагоје, и њеѿових кокона војводе Пеѿиру и Јоана, и ѿосѿе Анѿелине, са речима и ѿоукама ѿонизносѿи* (BASARAB 2001: 151). Кроз читав текст Њагоје се обраћа Макарију са захвалношћу за све што је урадио.

Хиландарски период

На податак да се Макарије јавља као хиландарски игуман 1526. године скренуо је пажњу Ђорђе Сп. Радојичић (1950: 262). Између децембра 1526.

³ Макарије је радио и као наставник у манастиру Бистрица, у Школи за калиграфе и минијатуристе, будући да је обучавао монахе и путнике намернике који су долазили у Бистрицу и Путну као центре словенске културе (ANDREI & PĂRNUȚA 1977: 33–35). У манастиру Бистрица ученици су били и Њагоје Басараб и његов брат Преда. Научили су и неговали писани и говорни словенски језик тога времена, а у манастиру су развили и осећај за културу, калиграфију и религију (MICLE 2008: 58).

⁴ Поред Бистрице, манастири Путна и Неамц су такође били средиште словенске духовности и православља (DUTU 1976: 28).

⁵ Једини примерак словенске верзије чува се у Народној библиотеци „Свети Ђирило и Методије” у Бугарској (BOGDAN 1959: 215).

и јула 1528. Макарије је написао мали географски спис о дачким земљама, Молдавији, Румунији и Трансилванији (РАДОЛИЧИЋ 1950: 262; МІОС 1960: 431). Негде се, као крајња година настанкаписа, наводи 1529. (РАДОЛЋИЋ 1955: 10, РАДОЛЋИЋ 1956б: 20). Макарије у овом спису, под насловом *Тлкованије [...] оиџ земљах дакијских и оиџ междах јеје* помиње и „земљу Чернојевића“. Дакле, он је познавао ове земље довољно добро да о њима и областима у којима је живео пише. Све ово упућује на закључак да је реч о истом Макарију, који је књиге штампао најпре на Цетињу, потом у Влашкој (РАДОЛИЧИЋ 1948, 4).

О претходним везама хиландарског игумана Макарија са Влашком сведоче три повеље влашког војводе Радула V из 1525. године. Овим повељама Макарије је добио сталну помоћ за Хиландар, за Арбанашки пирг и за себе лично. Војвода Радул постао је нови ктитор Арбанашког пирга, а Макаријево старање за овај пирг објашњава се тиме што су Кастриоти били у сродству са Ђурђем Црнојевићем и владиком Максимом Бранковићем. Познато је да су жена Ђорђа Кастриота Скендербега и мајке Црнојевића и Бранковића биле рођене сестре (РАДОЛЋИЋ 1962: 16).

Влашки војвода је игуману Макарију одредио посебан „оброк“ од хиљаду аспри, чиме је, како је закључио Ђорђе Сп. Радојичић, желео да га награди за неке нарочите заслуге: „Nameće se misao da je Makarije zadužio Vlašku i njenog vojvodu svojim predanim radom na osnivanju prve vlaške štamparije i njenim višegodišnjim upravljanjem (1507–1512)“ (РАДОЛЋИЋ 1955: 10).

Последњи помен Макарија је из 1533. године, када је, као игуман, био у Молдавији и код војводе Петра IV Рареша обезбедио годишњу помоћ Хиландару (РАДОЛЋИЋ 1962: 16). Садржај тада издате повеље упућује на чињеницу да је Петар Рареш познавао Макарија и посебно га издвојио од свих игумана описавши га као „најчаснији (најугледнији) међу јеромонасима и нама у Христу највољенији, јеромонах КИР⁶ Макарије са браћом овог места, сетили су се молбе мог господства да будемо ктитори горе поменутог манастира“ (ROLLER 1952: 357). Рареш је документом потврдио да ће сваке године, док је у животу, даровати манастиру 3.000 аспри, а уколико прилике дозвољавају и више. Даље, од кир Макарија и његове браће тражи да „понедељком увече певају Параклис Пресветој⁷, а следећег дана, уторком свету литургију, са кољивом и прилевком“ (ROLLER 1952: 357). Макарије се помиње и у осталим хрисовуљама у архивским документима Румунске академије наука, где се налазе подаци о поклонима које је примао од војвода.

У науци је скренута пажња на два записа на рускословенским псалтирима с тумачењем из средине XVI века, оба из хиландарске збирке. Из једног од њих сазнајемо да је Макарије био на челу Хиландара, као и да је намеравао да штампа књиге, што је изражено речима: *цетнџти на дџкарню* (САВИЋ 2012б: 174). Помиње се и како су чланови хиландарског братства, на

⁶ Титула давана бојарима и митрополитима (DEX – Dicționar explicativ al limbii române <https://dexonline.ro/>).

⁷ Молебн Пресветој Богородици.

Макаријев захтев, већали у вези са штампањем књига, корисних за душу. „Мотив ‘душекорисних књига’ [...] наслања се на предговор Цетињског Октоиха првогласника (1494) и поговор Влашког Октоиха првогласника (1510) где се говори о ‘душеспасним књигама’ [...] На оба места Макарије је ‘отац наш’ и ‘архимандрит’, а у другом запису он је и ‘брат наш’ и ‘јеромонах’“ (САВИЋ 2012а: 105).

У Хиландару је пронађен двострани дрвени клише за штампање икона из прве половине XVI века, што значи да се у то време и ксилографски штампало. Претпоставља се да је то могло да буде Макаријево дело (RADO-LIĆIĆ 1955: 10, 12).

У сумирању података о Макарију, када је реч о преовлађујућем ставу у српској науци, могућно је навести следеће: Између 1493. и 1496. године руководио је цетињском штампаријом, а потом, између 1507. и 1512. влашком. Последњи део свог живота провео је на Светој Гори, поставши хиландарски игуман, где се може пратити између 1525. и 1533. (САВИЋ 2012а: 101). Макарије је, дакле, штампао српскословенске књиге најприје на Цетињу, затим другом редакцијом у Влашкој, одакле је доспео на Свету Гору и завршио свој животни пут као архимандрит хиландарски (САВИЋ 2012б: 175).

Када је реч о румунској историографији, почев од 1960. године приметна је струја, мањег броја истраживача и научника, која инсистира на томе да Макарије из Црне Горе и Макарије из Влашке нису исте особе (MOLIN 1970; MANOLACHE 1955; MICLE 2008).

Највећа недоумица код румунских истраживача, која се уочава од 1960. године, тиче се чињенице да ли је Макарије био митрополит или није. У делу објављених радова уочава се промена става када је реч о Макаријевом пореклу. Инсистира се на томе да је западни утицај био јачи од словенског и да говоримо о различитим особама – Макарије митрополит био је румунског порекла, док је Макарије из Црне Горе, након завршене штампарске активности, само нестао из Влашке. Овакве ставове правдају чињеницом да није сачувана, или да не постоји ниједна хрисовуља Њагоја Басараба, из које бисмо сазнали више о Макарију, њиховом односу и статусу који је имао, као и тиме да се у поговору *Четиљоројеванђеља*, пет месеци након што је Басараб дошао на власт, Макарије помиње као јеромонах. Такође, наводе да је постојао неки „други Макарије”, који је у манастиру Бистрица био учитељ Њагоју (MICLE 1996: 71–72). Покушава се, дакле, наметнути став да Макарије митрополит заправо није штампар из Црне Горе и да се овакво мишљење „сматра застарелим, јер је после проблема са претходним страним митрополитима Нифоном и Максимом, Диван имао одлучујућу реч у избору, а не утицај најближих људи на Њагоја Басараба“ (MICLE 2008: 57). Поред тога што се чврсто држе појединих Јагићевих тврдњи, ослањају се и на Панаитескуово питање о потреби упоређивања самих Макаријевих издања као задатак за будућа истраживања (PANAITEȘCU 1939), које би евентуално понудило неке одговоре. Иако су књиге које су предмет анализе настале у

различитим периодима Макаријевог стваралаштва и рада, треба напоменути да и сам Панаитеску није напустио идеју да је Макарије дошао у Влашку, тамо наставио своју активност и постао митрополит. Његови каснији радови потврдили су овај став.

С друге стране, многобројни аутори, пре назначеног периода, истражујући грађу у манастирима, архивама и музејима, наглашавају да је Макарије због својих заслуга у вези са штампањем књига и због посебног односа са Њагојем Басарабом и његовом породицом уздигнут у чин митрополита (ODOBESCU 1861; POPOVICI 1929; IORGA 1928; FORTUNESCU 1924) око 25. јуна 1512. године. На устоличењу Њагоја Басараба није било митрополита у земљи. Нови војвода је инсистирао да се Максим Бранковић врати у земљу. Максим је дошао, али на кратко, и утицао на мишљење Њагоја да, уз благослов цариградског патријарха Пахомија, изабере Макарија за митрополита све Влашке, Плаја и Северина (IGNAT 2020: 11), који је „нико други до вешти јеромонах-типограф Макарије и који је пастировао до краја своје владавине” (IGNAT 2020: 12).

Потврђујући да је Басараб поставио Макарија за митрополита због његових изузетних заслуга, Јорга као свој извор наводи светогорског проту Гаврила (Gavriil Protul), хроничара тог времена, који је у житију цариградског патријарха Нифона II⁸ четири пута поменуо Макарија. Наиме, Њагоје је замолио цариградског патријарха Пахомија да постави Макарија, јер је црква остала без владара, након Нифоновог одласка (JORGA 1929: 157). Гаврил Протул је као грчки учењак и монах са Свете Горе био гост на двору Њагоја Басараба поводом освећења манастира Куртеа де Арђеш, 15. августа 1517. године (PROTUL 1888: 14).

Макарије је престао са штампањем књига из неколико разлога: зато што су средства преусмерена за (поновну) изградњу манастира Куртеа де Арђеш, зато што је вођење цркве захтевало много времена и зато што је започет процес пребацивања штампарије у Трговиште, те је у том периоду замрзнута активност штампања (или пак није сачувана), али не и превођења и преписивања књига. Објашњавајући разлоге Макаријевог избора за митрополита, Шербанеску даље наводи да је у Влашкој била присутна пракса да се монаси искључиво због заслуга везаних за штампање књига унапређују и постављају на руководеће положаје у Цркви (1959: 744), као и то да га „Њагоје Басараб подиже на митрополитску столицу Унгро-Влашке због заслуга у култури и упорном молбом својих сународника, госпође Милице⁹

⁸ Пише и о даровима које су Њагоје Басараб и његова супруга Деспина Милица поклонили Светој Гори. Влашки владар је даровао и чудотворну Богородичину икону из Ватопеда златном јабуком, која је била украшена бисерима и драгим камењем (SIMEDREA 1937: 32).

⁹ Милица је имала велики утицај на Њагоја „била је млада и културна, живахне личности која је брижљиво сакривена да не би засенила њен женски шарм, нарочите лепоте, ако је судити по каснијим портретима. Деспина Милица је освојила Њагоја за себе. Очигледно, имајући у виду ове чињенице, не може се постављати питање брачног уговора одређеног ко зна каквим материјалним интересима, већ само сентименталног осећаја Њагоја. Донела

и митрополита Максима Бранковића“ (1959: 748–749). Трговиште је касније постало водећа европска штампарија у том веку, која је допринела ширењу штампане речи како у три румунске земље тако и ван граница румунских земаља (Erich 2010: 40). Пресељење митрополитске резиденције у Трговиште десило се 17. августа 1517. године, зарад очувања византијске симфоније у односу цркве и државе и заједничког управљања верским, политичким, културним и друштвеним животом. Макарије је био митрополит све до 15. септембра 1521. године када се, смрћу господара и свог покровитеља, повлачи у Хиландар (Mios 1963: 438–439).

Будући да су прилози манастирима управо у Макаријево доба знатно увећани, анализирани су сви новчани износи који су манастирима Свете Горе стизали од „господара наших земаља“ до 1530. године. Тако је утврђено да је прилог из 1525. године за Хиландар најважнији од свих, јер је у питању скоро дупло већа сума од оне која се до тада додељивала светогорским манастирима. Годишња сума била је већа од просечне цене села са околином, у то време (Mios 1963: 434). Њагоје Басараб је 1517. године одредио прилог од 7.000 аспри. На интервенцију игумана Макарија, када је био на Светој Гори, износ је повећан на 11.300 аспри, иако у том периоду није забележена девалвација валуте. Радул V Афуматски издао је хрисовуљу о прилогу, на захтев игумана Макарија и монаха Ивана. Тако је манастир добио 10.000 аспри годишње, болница манастира 800 аспри, а монаси који ће подизати новац 500 аспри. Макарије је добио 1.000 аспри (ROLLER 1952: 357).

Макарије је у Влашкој имао посебан статус и био уважаван и након одласка и напуштања места митрополита. Враћао се у румунске земље и добијао дарове од старих познаника – рођака српских и црногорских династија, као и владара Влашке и Молдавије (Mios 1963: 430). Макарије је био награђен за „заслуге према земљи”, те је добијао веће прилоге из Влашке него било која друга особа на Светој Гори (Mios 1963: 431–433). Управо због тога у новчаним прилозима светогорским манастирима забележеним до краја XVII века проналазимо јединствену личну донацију јеромонаху Макарију 1525. године. Ниједан други документ не помиње друге личне донације било ком од игумана или монаха који су тражили милост од војвода Влашке и Молдавије. Ни износ дарован Макарију као годишњи поклон није био уопште мали. Поставља се природно питање: „Чиме је игуман Макарије заслужио тако необично велику годишњу донацију?” (Mios 1963: 434).

Све нас ово упућује на закључак да је штампар Макарије из Влашке дошао у Хиландар и наставио да одржава везе са својом претходном средином, коју је задужио.

је са југа Дунава само сузе изгнанства, уклесане на тежњама предака за пружање отпора и борбе против освајача. Са југа Дунава је донела и неописиво благо – рукописе и штампане књиге, односно целу душу једног народа под османским угњетавањем. С обзиром на то да се Деспина Милица удаје за Њагоја Басараба, будућег владара Румуније, донеће овде, у Бистрицу, целокупно њено наслеђе – књиге и рукописе. Тако се овде ствара права библиотека или депо књига, коју ће много касније открити Александру Одобеску“ (IGNAT 2015: 7).

Штампар Макарије је тај који у своје књиге поново уводи титулу војводе Влашке и титулу господара *Подунавље*. Између 1512. и 1525. године Подунавља се не налази ни у једном документу који је издала владарска канцеларија. Поново се јавља тек 1525. године, чак у два акта којима Радул даје годишњи оброк од 1.000 аспри хиландарском игуману, јеромонаху Макарију. Титула Радула у хрисовуљи је потпуно иста као у Макаријевим књигама: *велики војвода и ѿсѿодар целе земље Унѿровлахије и Подунавље* (Миос 1963: 434).

Макаријеви следбеници, Димитрије Љубовић (Dimitrie Liubovici) и Ђакон Корези (Coresi) као и Опреа и Петре, наставили су његов рад и високо уздигли свог учитеља, сваки редом штампајући књиге које су кружиле на словенско-православном простору. Важно је напоменути да је око 1512. године Макарије постао митрополит. Епископску хиротонију су извршили вероватно Максим и два епископа (Iorga 1928: 130). Име митрополита Макарија се такође помиње у списима митрополитске катедрале у Трговишту (Храм Вазнесења), ктиторству Њагоја Басараба.

Постојање два Макарија, штампара и митрополита, оба јеромонаха, оба мајстора типографа словенске типографије, била би изузетна случајност. Зато се може закључити да је Макарије, након Црне Горе склониште нашао на двору Радула Великог, где је наставио своју штампарску делатност (PANAITESCU 1939: 5). Долазак Макарија у Влашку и његове политичке и породичне везе логички објашњавају догађаје који следе (PANAITESCU 1939: 18).

У румунској историографији је ипак највише оних научника (најпознатијих и најеминентнијих) који су мишљења да су јеромонах штампар Макарије и Макарије митрополит Влашке, иста особа (Миос 1963: 430). Реч је о именима од ауторитета у науци: Ал. Одобеску, Н. Јорга, Н. М. Попеску и Н. Шербанеску. Њихови докази су веродостојни и представљају резултат истраживања оригиналне грађе.

И на самом крају, Панаитеску наглашава да, поред значаја који су Макаријеове књиге имале у земљи, где су биле уметнички узор целокупне типографске уметности у XVI веку, треба узети у обзир и њихову улогу: оне су представљале снажну везу са православним словенским земљама. Све ове чињенице потврђују утицај и место које Макарије и уопште његов рад као штампара и митрополита имају у историји феудалне културе Југоисточне Европе (PANAITESCU 1939: 18).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАРБУЛЕСКУ, Илија. *Румуни према Србима и Буџарима нарочито с ѿољедом на ѿишпање македонских Румуна*. Београд: Нова штампарија, 1908.
- ГАМУЛЕСКУ, Дорин. Сербокроатистика на Универзитету у Букурешту. *Загужбина* V/17 (1992): 8.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. Предговор. Ђурађ Црнојевић, јеромонах Макарије. *Окѿоих ѿрвољасник* I. Превод и предговор Ј. Грковић-Мејдор, Цетиње: Обод, 1996.

- ГРУЗИЋ, М. Радослав. *Прилози историји одношаја наших с Румунима у XVIII веку*. Ср. Карловци: Српска манастирска штампарија, 1906.
- ЂУРИЋ, ВОЈИСЛАВ. Умјетност. *Историја Црне Горе*. 2/2. Титоград: Редакција за историју Црне Горе, 1970.
- МАРИНКОВИЋ, БОРИВОЈЕ. *Библиографија о нашем ћириличком цитамјарсјиву, цитамјаријама и књијама XV, XVI и XVII стјолећа*, прва књига „Мних Макарије от Чрније Гори“ (XV–XVI). Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, 1988.
- МЕДАКОВИЋ, ДЕЈАН. *Графика срјских цитамјаних књија XV–XVII века*. Београд: Српска академија наука, 1958.
- НЕМИРОВСКИ, Љ. ЕВГЕНИЈ. Издања штампарије Ђурђа Црнојевића 1494–1496. *Црнојорска библиографија*. Том 1. Књига 1. Цетиње: Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић“, 1989.
- НЕМИРОВСКИ, Љ. ЕВГЕНИЈ. *Почеци цитамјарсјива у Црној Гори*. Цетиње: Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић“, 1996.
- ОЛАР, КОРНЕЛИЈА. Макарије у румунској историографији. *Црнојевића цитамјарија и сјаро цитамјарсјиво*. Радови са научног скупа, Подгорица, 1994, 97–114.
- ПЕШИКАН, МИТАР. *Лексикон срјскословенској цитамјарсјива. Петј векова срјској цитамјарсјива 1494–1994. Раздобље срјскословенске цитамје XV–XVII в.*, Београд: Српска академија наука и уметности: Народна библиотека Србије, Нови Сад: Матица српска, 1994.
- ПОМЕНИК МАНАСТИРА КРУШЕДОЛА. Прир. М. Томић и М. Војкулеску, Београд: Српска академија наука и уметности: Народна библиотека Србије; Нови Сад: Матица српска, 1996.
- ПУЗОВИЋ, ЉИЉАНА. *Макарије*. Српски биографски речник. 5. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РАДОЛИЧИЋ, СП. ЂОРЂЕ. Белешке о штампаријама у Црној Гори у XV и XVI веку. *Истјориски зајиси*, књ. II, св. 1–2 (јули–август), Цетиње, 1948, 1–8.
- РАДОЛИЧИЋ, СП. ЂОРЂЕ. Карактер и главни моменти из прошлости старих српских штампарија (XV–XVII века). *Истјориски зајиси*, књ. VI, св. 7–9 (јул–септембар, Цетиње, 1950, 255–270.
- РАДОЛИЧИЋ, СП. ЂОРЂЕ. О натпису Ивана Црнојевића и поводом њега о књижевним утицајима запада и истока у Дукљи. *Творци и дела сјаре срјске књижевности*, Титоград: Графички завод, 1963.
- РАДОЛИЧИЋ, СП. ЂОРЂЕ. О штампарији Црнојевића, *Гласник Скојској научној друштјива*. XIX. Одељење друштвених наука. XIX. Скопље, 1938, 133–172.
- РАДОЛИЧИЋ, СП. ЂОРЂЕ. Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару, *Архивисј* 2 (1952): 47–82.
- РОВИНСКИ, П. Прва југословенска штампарија у XV вијеку од В. Јагића. *Прославна сјоменица четјирисјтојодиници Ободске цитамјарије*, Цетиње, 1895, 280–284.
- РУВАРАЦ, ИЛАРИОН. О цетињској штампарији пре четири стотине година. *Глас Срјске краљевске академије*, XL, II разред, књ. 26 (1893): 3–46.

- САВИЋ, Виктор. Два значајна записа о штампару Макарију. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 78 (2012а): 101–112.
- САВИЋ, Виктор. Записи штампара свештеномонаха Макарија. Језик, писмо и правопис. *Српско језичко наслеђе на њосиору данашње Црне Горе и српски језик данас*. Зборник радова са Међународног научног скупа. Главни и одговорни уредник Ј. Стојановић, Никшић 2012б, 159–179.
- СИМИЋ, Владимир. О могућим изворима и ауторима дрворезних илустрација Октоиха петогласника (1494). *Зограф* 40 (2016): 159–176.
- СИНДИК, Надежда. *Смерени свешћеник мних Макарије оиј Црнице Гори*. Београд: Одбор за обилежавање 500 година прве штампане ћириличке књиге на словенском југу, 1995.
- ТОМИН, Светлана. *Владика Максим Бранковић*. Нови Сад: Платонеум, 2007.
- ЧУРЧИЋ, Лазар. Јубилеји србуљских инкунабула и палеотипа 1994. године. *Годишњак Библиотеке Машице српске за 1994*, Нови Сад, 1995, 22–31.

*

- ANDREI, Nicolae, Gheorghe PĂRNUȚĂ. *Istoria învățământului din Oltenia*. Craiova: Scrisul românesc, 1977.
- BASARAB, Neagoe. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul sau Teodosie*. București-Chișinău: Biblioteca școlarului, 2001.
- BOGDAN, Ion. *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*. Ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu. București: Editura Academiei RPR, 1959.
- BRANIȘTE, Ene. О прећоасă ediție fotocopie a Liturghierului lui Macarie 1508. *Biserica Ortodoxă Română* LXXXI/3–4 (1963): 380–383.
- CIOROGAR, Vasilica. Problema restaurării Liturghierului lui Macarie 1508. *Buridava – Studii și Materiale* X (2012): 298–304.
- CLAPA, Gheorghe. Liturghierul ieromonahului Macarie – primul liturghier ortodox tipărit în lume (10 noiembrie 1508). *Acta Moldaviae Meridionalis* XXX (2009): 177–205.
- DUMITRESCU, Dan. Меșтерul tiparelor. *Magazin istoric* IV/4 (1970): 29.
- DUȚU, Alexandru. Lumina tiparului românesc. *Magazin Istoric* X/7 (1976): 28–37
- ERICH, Agnes. *The Appearance of Printing Activity in the Romanian Space: an Integral Part of a European Phenomenon*, WSEAS Transactions on Information Science and Applications, 9, September 2010, 1150–1159.
- ERICH, Agnes. Oktoih (1510), Targoviste-Oktoih (1494), Cetinje. Similarities and differences. *Annals of „Valahia” University of Târgoviște*. VIII (2010): 40–51
- ERICH, Agnes. Arta ornamentală a tipăriturilor românești din secolul al XVI-lea. *Studii de Biblioteconomie și Știința Informării/Library and Information Science Research* 7 (2003): 82–102.
- EȘANU Andrei, Valentina EȘANU. Circulația tipăriturilor lui Macarie (1508–1512). *Anuarul Institutului de Istorie* 4 (2015): 21–64.
- FORTUNESCU, Constantin. D. Istoria tiparului în Țările Românești, până la începutul veacului al XVIII-lea. *Almanahul graficei românești* (1924): 7–12.
- GIURESCU, Constantin C. La 450 de ani de la moartea lui Radu cel Mare, domnul Țării Românești (1495–1508). *Biserica Ortodoxă Română* LXXVI/3–4 (1958): 361–375.

- HODOȘ, Nerva. Începuturile tipografiei în Țara Românească. *Convorbiri literare* (1902): 1051–1055.
- IGNAT, Adrian. *Întemeierea mitropoliei țării românești*. <https://www.academia.edu/întemeiereamitropolieitariiromanesti> 5.6.2022.
- IGNAT, Adrian. *Târgoviște – Locul primei tipografii românești*. <https://www.academia.edu/loculprimeitipografiiloromanești> 5.6.2022
- IORGA, Nicolae. *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*. București: Editura Ministeriului de culte, 1928.
- IORGA, Nicolae. *Istoria literaturii românești*. București: Editura librăriei Pavel Suru, 1925.
- MICLE, Veniamin. *Ieromonahul Macarie – tipograf român (1508–1512)*. Bistrița, Vâlcea: Mănăstirea Bistrița Olteană, 2008.
- MICLE, Veniamin. *Mănăstirea Bistrița Olteană*. Bistrița, Vâlcea: Sfânta mănăstire Bistrița – Eparhia Râmnicului, 1996.
- MIOC, Damaschin. Date noi cu privire la Macarie tipograf. *Studii – Revistă de istorie XVI/2* (1963): 429–440.
- MOISIL, Constantin. Prima carte tipărită în România, *Artă și tehnică grafică 2* (1937): 22–28.
- MOLIN, Virgil, Dan SIMONESCU. Tipăriturile ieromonahului Macarie pentru Țara Românească. La 450 de ani de la imprimarea Liturghierului, 1508. *Biserica Ortodoxă Română LXXVI/10–11* (1958): 1006–1017.
- ODOBESCU, Alexandru. *Opere II*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967.
- PANAITESCU, P. Petre. Les origines de l'imprimerie en langue roumaine, *Revue des études Sud-est européennes*, tome VI–1, Bucarest, 1968, 22–37.
- PANAITESCU, P. Petre. Octoihul lui Macarie (1510) și originalele tipografiei din Țara Românească. *Biserica Ortodoxă Română LVII/9-10* (1939): 1–28.
- PĂCURARIU, Mircea. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. București: Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994.
- POPOVICI, Euseviu. *Istoria Bisericească Universală*. București: Editura tipografiei cărților bisericești din București. 1929.
- PROCOPOVICI, Alexe. *Introducere la studiul literaturii vechi*. Cernăuți: Institutul de arte grafice și editura „Glasul Bucovinei”, 1922.
- PROTUL, Gavriil. *Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifonu Patriarhul Țarigradului*. Bucuresci: Tipografia cărților bisericești, 1888.
- PUȘCARIU, Sextil. *Istoria literaturii române, epoca veche*. Sibiu: Krafft & Drotleff S.A., 1930.
- RADOJIČIĆ, Sp. Đorđe. Makarije „od Crne Gore“. *Biografsko-bibliografski leksikon jugoslovenskih pisaca (ogledna sveska)*, Novi Sad 1962, 15–16/a.
- RADOJIČIĆ, Sp. Đorđe. Prva vlaška štamparija, *Radovi simpozijuma o srpsko(jugoslovensko)-rumunskim odnosima*, Pančevo 1971, 21–26.
- RADOJIČIĆ, Sp. Đorđe. Srpske arhivske i rukopisne zbirke na Sv. Gori (Izveštaj o njihovom proučavanju i snimanju u septembru i oktobru 1953 god.), *Arhivist*, 2, Beograd 1955, 3–28.

- RADOJIĆIĆ, Sp. Đorđe. Srpsko-rumunski odnosi XIV–XVII veka, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knjiga 1, Novi Sad 19566, 13–29.
- ROLLER, Mihail. *Documente privind istoria României, Veacul XVI*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952.
- SIMEDREA, Tit. Epilogul din Octoihul slavon (M. Dealu 1510) şi identitatea de tipograf a lui Macarie din Ţara Românească (1508–1512) cu Macarie din Muntenegru (1493–1496). *Mitropolia Olteniei XXII/7–8*(1970): 605–620.
- ŞERBĂNESCU, Niculae. Legături bisericeşti, culturale şi politice între români şi sârbi. *Mitropolia Olteniei XV/5–6* (1963): 307–317.
- ŞERBĂNESCU, Niculae. Mitropolii Ungrovlahiei. *Biserica Ortodoxă Română*. LXXVII/7–10 (1959): 722–826.
- TEODORESCU, Barbu. Cartea românească înainte de apariţia tiparului (sec. X–XVI). *Glasul Bisericii XVIII/5–6* (1959): 419–430.
- TURDEANU, Émile. Les Principautés Roumaines et les Slaves du Sud: Rapports littéraires et religieux, *Études de littérature roumaine et d'écrits Slaves et Grecs des principautés Roumaines*, Leiden 1985.

Ivana Ivanić, Svetlana Tomin

HIEROMONK MAKARIJE, TYPOGRAPHER FROM CETINJE AND WALLACHIA –
THE QUESTION OF IDENTITY

Summary

There are different opinions in Serbian and Romanian research about the biographical details of Hieromonk Makarije, whose work was essential for South Slavic cyrillic, as well as Wallachian printmaking. The central question is concerning his identity, whether or not it is the same Makarije, for which there exists strong evidence in science, or two different people with the same monastic name. The goal of this paper is to examine this argument through the relevant Serbian and Romanian literature and determine the points of agreement and disagreement.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за румунистику
Одсек за српску књижевност
ivana.ivanic@ff.uns.ac.rs
svetlana.tomin@ff.uns.ac.rs

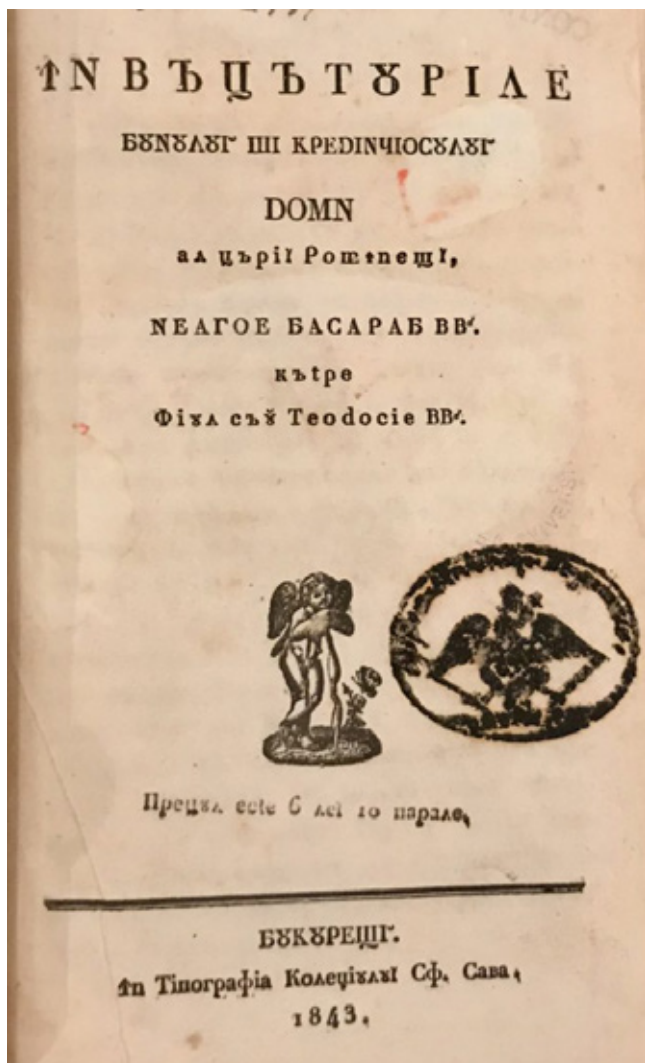
Примљен: 5. септембра 2022. године
Прихваћен за штампу септембра 2022. године

Нѡїоје Басараб, 1512–1521. иог.

Поуке Њаїоја Басараба свом сину Теодосију, ѡрвод на румунски
 1843. године, Букурештѣ, типогрaфија „Свѣти Сава“.

ПРЪ БЪВЪНТЯРЪ.

Ръпосатъх дитрѣ фериѣре НЪГОРЪ
 БЯСЯРЯВ адегъндъсе Доши ал църѣї
 Рошънещї ла анъх 1512, а дошїт 9 анї,
 арътъндъсе въ шълтъ шїлъ кърѣ снпъ-
 шї, шї въ шарѣ въчерїѣ кърѣ челе сфин-
 те. Довадъ деспре ачъста стаъ дикъ шї
 пннъ астъвї шълте дїн монзшентеле че
 а зїдїт ачест върват, дїнѣре варѣ чел
 маї шърѣе есте Къртъ де Ярецш, шї не
 варѣ леа днвестрат въ тошїї шї въ алѣ
 дънїї, на съ фїѣ спре слава хїї Дъшневѣх,
 шї спре авъторъх съръчїшеї. Я ачестїї
 вреднїв де поменїре Доши, фїнд шї а-
 чъсть повъцърѣ кърѣ фїлх съъ Тео-
 досїѣ, шї довадїндъсе манъскрїсѣх ла
 Бївліотѣна Болѣцїхлїї дїн Сфанѣх Га-
 ва, дъръїт де Дъшнїхлїї Снѣтаръх Яв-
 тонїѣ Сїон дїн Молдова, с'а тїнърїт въ
 велтъхлх дїн васа Шноахелор спре а се
 овщї шоралеле шї релїцїоселе сентї-
 шенте че а авът ачест Прїнц. Ячест ма-
 нъскрїс есте адеверїт ла фїѣ-варѣ фоеїѣ
 въ печетъ хїї Щѣфан Кантановїн Доши
 ал църѣї Рошънещї.

По неизреченному милосердію и челоуколюбію Владыки моего сладкаго ми Исуса Христа и по всемилостивомъ Его благоутробіи бысть призрѣніе Его на смиреніе мое и постави ма наследника родителемъ монмъ. Тѣмже и азъ нже во Христа Бога благовѣрнн и христіюлюбивн Іо Петръ воевода Божію милостію господарь земли Молдавскон пишеть господство ми,¹ въ свидѣніе всѣмъ, како прінде къ господству ми отъ преуныты и сватыа Горы отъ чєстнаго и царскаго и свашченнаго обители и великіа Лавры Сербскіа глаголема Хиландаря, ндѣже есть храмъ Введеніе преуныты Богородицы и прнснодѣвы Маріа чєстивншіи въ свашченноннокѣхъ и намъ о Христвъ възлюбленнн іеромонахъ куръ Макаріе нгүменъ и съ братіамн мѣста того и вспоману молебнъ господству ми, како да бѣдемъ ктиторн вышєречєному монастырю. Мы же милосердіемъ движннн и повелѣніемъ заповѣди водннн благоколнхомъ (на страни: прнносмо) проснмоє томү исполнннн, да бѣдемъ отъ дне-

Једна од хрисовуља молдавскої іосїодара Пеїтра Рареша манасїиру Хиландару и јеромонаху Макарију (К. Невосїирујев, Три хрисовуље у Хиландару, ГСУД 25, 272–287, 1869)

шнаго дне ктиторн вышереуенному монастырю, да са
 зоветь отъднись монастырь господства нашего. Тыже
 и приложили есма обрзъ за кормленіе монастырское,
 да се давати на всакъ годъ по три тысячи аспри,¹ и
 триста аспри спенза посланкомъ,² и обози да се давати
 на всако годниче,³ и да са не отъиметь отъ вышереуе-
 ннаго монастыря до гдѣ и животь господства ми.⁴ Аще
 ли благоволитъ Господь Богъ намъ иже въ Троици сла-
 вными и преуистаа Богомати и сътворитъ съ нами ми-
 лость да избавитъ ны отъ рѣкы иноплеменинкъ, и не сѣа
 тоуію вышеписаннаа подати, но и множаншла. А нгу-
 менъ реуеннын куръ Макаріе и съ братїами отъ реуе-
 ннаго монастыря прїимали господства ми,⁵ и обѣщалиса
 да они поють въ понедельникъ всеръ паракансъ пре-
 уистон а заутра въ вторникъ сватю антургію и съ ко-
 лнкомъ и съ приливкомъ и на трапезъ приливкомъ бра-
 тїамъ, и по уставу церковному многа лѣта пригласати,
 донелѣва и они живи и бѣдѣи по нихъ иноци, дондеже
 бѣдетъ монастырь. Понекъ сѣа прїаша и обѣщашася и мо-
 лнмъ снмъ нашимъ хризовѣломъ егоже Богъ изволитъ

преемнику быти по насъ престолу господства ми или отъ нашихъ дѣтен или кого отъ рода нашего или иного кого сему нашему записанію не поругаему быти но пауче подтвержену или пакы елико по силѣ, а пакы кто не исполнитъ нашего обѣщанія отъ сущихъ по насъ, таковѣи да имутъ дати отвѣтъ на страшный день судный (и будутъ прокляти),⁴ отъ Господе, а пакы кто тамо имать быть именуемъ и съ братіями, такоже да не исполнятъ своего обѣщаніе, такоже будутъ (да суть) осужени на страшнымъ и нелицемѣрнымъ Христовымъ судици. Вѣрою и повелѣніемъ господства ми утвердивше и записаши се въ лето 7041 мѣсяца Марта 13.